

жизнь и деятельность людей и способно ей противостоять. "Оранжевая" революция стала первой серьезной заявкой среднего класса в независимой Украине на право отстаивать свои интересы.

Ключевые слова: средний класс, экономика, реформы, либерализм, гражданское общество.

* * *

УДК 94(477)“1991/2012”:631

Федоренко Я. А.

кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри філософії та суспільних наук, Черкаський інститут пожежної безпеки ім. Героїв Чорнобиля НУЦЗ України (Україна, Черкаси), yanava@ukr.net

ВІДРОДЖЕННЯ КООПЕРАТИВНОГО РУХУ В УКРАЇНІ В КІНЦІ ХХ – НА ПОЧАТКУ ХХІ СТОЛІТТЯ

Аналізується розвиток кооперативного руху в кінці ХХ – на початку ХХІ століття. Зокрема, автор звертає увагу на те, що кооперативи стали однією із форм зародження ринкових відносин на селі, яка керувалася принципами взаємодопомоги і соціального захисту українських селян. Досліджуються етапи розвитку кооперативного руху в незалежній Україні, а також з'ясовуються ті перешкоди, котрі стали на заваді для повноцінного функціонування даного типу підприємницької діяльності.

Ключові слова: кооперативи, українське село, підприємництво, аграрна реформа.

На початку 1990–х років ХХ століття в рамках проведення аграрної реформи було проведено реструктуризацію колгоспно–радгоспної системи, яка привела до появи нових підприємницьких форм ведення сільського господарства. Однією з них стали кооперативи. Проте, на жаль, наша держава приділила дуже мало уваги розвитку даного типу підприємницької діяльності. І на даний момент ми можемо констатувати, що кооперативний рух переживає не найкращі свої часи. Хоча за свідченнями істориків–аграрників кооперативи завжди виступали своєрідними центрами самопомоги і соціального захисту селян. З огляду на це виникає необхідність з історичної площини з'ясувати, яку роль відіграли кооперативи в процесі утвердження ринкових відносин в українському селі.

Література, присвячена даній темі, є надзвичайно чисельною і різноманітною в усіх можливих відношеннях і аспектах та охоплює широкий спектр від публіцистичних джерел до наукових праць, монографій. Зокрема, одну із своїх робіт присвятив даній темі А. В. Чайнов [1]. Вчений охарактеризував основні форми організації кооперативів. Різні аспекти кооперативного руху висвітлені в працях О. М. Ткаченка [5], І. Мадзія [6], І. Томича [11], Б. Беренштейна, О. Третяка [13]. Цікавою із точки зору історичної ретроспективи є стаття З. Михайлика [2]. Автор описав свої думки щодо сучасного стану кооперативів та провів історичні паралелі минулого і сьогодення. Варто зазначити, що більшість науковців висвітлюють функціонування кооперативів з економічної точки зору, в той час як робіт, що аналізують дану проблему з боку недалекого історичного минулого практично немає.

Тому метою даної статті є дослідження процесу відродження кооперативного руху в кінці ХХ – на початку ХХІ століття, а також аналіз тих проблем, що стали на заваді для його нормального функціонування.

Кооперативний рух став одним із показників зародження ринкових відносин в українському селі.

Власне розвиток сільськогосподарських кооперативів був виразником давніх традицій і самої природи праці селян на землі. Так, А. В. Чайнов вказував, що сільськогосподарська кооперація є досконалою формою організації селянського господарства, яке дозволяє дрібному товаровиробникові, не руйнуючи своєї індивідуальності, виділити із свого плану ті його елементи, в яких високотоварна форма виробництва має безперечні переваги над дрібною [1, с. 75].

Слід зазначити, що кооперативний рух існував в українських селах ще у кінці ХІХ – початку ХХ століття. На думку доктора історичних наук, професора Черкаського національного університету ім. Б. Хмельницького А. Г. Морозова, кооперація в той час просто процвітала. Особливо були поширені молочарські та м'ясні кооперативи, котрі організовували власну переробку продукції. Не існувало труднощів і з її реалізацією – українське масло успішно конкурувало на ринках Лондона, бекон був нарощаний у Парижі, законсервовані вапном яйця експортували до Німеччини. Великим попитом в Європі користувалися українські сухофрукти і соління. Прибутки, що отримували кооперативи, ділилися між їх членами [2, с. 3]. Радянська влада спочатку виявила лояльність до діяльності кооперативів. Навіть підтримала створення Укрсільбанку, який відіграв позитивну роль у їх кредитуванні: виробництво продовольства збільшилося. Однак у 1930 році, після проголошення політики про суцільну колективізацію фінансування індивідуальних селянських господарств було остаточно заблоковано, а членів кооперативів оголосили “ворожими елементами”.

Відродився кооперативний рух лише після проголошення незалежності. Новостворені кооперативи поділялися на три типи: виробничий кооператив, споживче товариство, обслуговуючий кооператив.

Виробничий кооператив був юридичною особою, яка створювалася громадянами з метою здійснення господарської діяльності на засадах підприємництва для одержання прибутку [3].

Споживчі товариства – кооперативи, які утворювалися шляхом об'єднання фізичних або юридичних осіб для організації торговельного обслуговування, заготівель сільськогосподарської продукції, сировини, виробництва продукції та надання інших послуг з метою задоволення споживчих потреб його членів.

Обслуговуючі – утворювалися шляхом об'єднання фізичних або юридичних осіб для надання послуг переважно членам кооперативу, а також особам з метою ведення їх господарської діяльності [4, с. 34].

Відзначимо, що на підприємницьких засадах розпочали діяльність саме сільськогосподарські обслуговуючі кооперативи (СОКи). Структура їх функціонування зумовлювалася економічними і суспільними умовами, спровокованими проведенням аграрної реформи в Україні. Сільськогосподарська кооперація, будучи “процесом вертикальної концентрації сільського господарства” [5, с. 75] вирішувала вищезазвану проблему і, як наслідок, забезпечувала конкурентоспроможність сільських товаровиробників.

Загалом становлення СОКів відбувалося у три етапи.

I етап припав на 1993–1995 роки. Саме в цей період розпочали функціонувати перші кооперативи незалежної України. Зокрема, у грудні 1993 року було створено сільськогосподарський обслуговуючий кооператив у Злищицькому районі Тернопільської області “Ратай” на чолі з Ігорем Марусяком [6, с. 8]. За 18 років свого існування “Ратай” об’єднав 250 фермерських та особистих селянських господарств. Трохи пізніше було утворено у Рівненській області сільськогосподарський обслуговуючий кооператив “Західний”, до складу якого увійшло 30 фермерів та особистих селянських господарств, а також сільгоспокооператив “Енеїда” у м. Херсон [7].

Крім того, у Львівській області було створено широку мережу кооперативів “Маслосоюзу”. До їх складу входили як виробничі, так і переробні структури. У Стрийському районі до молочарської організації ввійшли підприємства з виробництва молочної продукції “Верховина”, фермери, спілки власних селянських господарств, молокозавод, молокозбірні пункти, ряд торгівельних організацій [8, с. 70].

II етап тривав із 1997 по 2001 роки. Розпочався він прийняттям Закону України “Про сільськогосподарську кооперацію” (19.07.1997 р.), в якому окремим розділом було закладено законодавчі підвалини для розвитку сільськогосподарських кооперативів [9, с. 261]. У 2000 р. Міністерство аграрної політики та продовольства України затвердило Програму становлення і розвитку сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів як неприбуткових організацій [10] та Рекомендації щодо створення сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів з використанням майнових паїв або часток в майні, що знаходяться у спільній частковій власності колишніх членів реорганізованих колективних сільськогосподарських підприємств [11].

У 2004 році було прийнято ще один законодавчий акт “Про кооперацію”, що визначив правові, організаційні, економічні та соціальні основи функціонування кооперації в Україні. Внаслідок введення в дію даних законопроектів було зафіксовано існування найбільшої кількості СОКів за весь період незалежності України. Так, у 2004 році в Україні нараховувалося понад 1100 сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів [12]. А на початок 2005 року їхня кількість вже становила 1127 одиниць [13, с. 39]. Проте, починаючи з кінця 2005 року кількість обслуговуючих кооперативів почала поступово зменшуватись.

III етап розпочався у 2009 році прийняттям “Державної цільової програми розвитку сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів до 2015 року”, з визначеним фінансуванням у 6,7 млрд. гривень [14]. Особливість цієї програми полягала у тому, що вперше у новітній історії України із держбюджету було виділено та направлено у регіони 90 млн. гривень, для підтримки СОКів. 90% із коштів відводилося на формування матеріально-технічної бази підприємств. Внаслідок такого кроку в 2009 році кількість сільгоспокооперативів зросла із 400 до 655 одиниць. Однак програма припинила працювати з червня 2011 р., коли втратила чинність внаслідок прийняття Постанови Кабінету Міністрів України “Про

скорочення кількості та укрупнення державних цільових програм” [15].

На зміну їй було ухвалено альтернативну Постанову Кабінету Міністрів України “Про затвердження Порядку використання коштів, передбачених у державному бюджеті для підтримки сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів” від 09.03.2011 р. № 272, якою встановлювався порядок використання коштів, передбачених у державному бюджеті для підтримки сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів [16, с. 24].

У 2012 році Генеральна Асамблея ООН оголосила 2012 рік Міжнародним роком кооперативів. З огляду на це в державному бюджеті України на 2012 р. за бюджетною програмою “Фінансова підтримка заходів в агропромисловому комплексі” для підтримки сільськогосподарських кооперативів м’ясо-молочного напрямку діяльності виділено 5 млн. грн., за рахунок яких мала відшкодовувалась вартість придбання сільгосптехніки в розмірі 90% [17]. На той час обслуговуючих кооперативів нараховувалося 741 одиниця.

Проте через такий несистематичний підхід держави до розвитку кооперативного руху багато із них діяли неефективно. Серед основних проблем функціонування і розвитку цих організацій на кінець першого десятиліття XXI століття можна виділити наступні: низький рівень державної підтримки розвитку сільськогосподарської обслуговуючої кооперації та подвійне оподаткування. Варто зазначити, що у Податковому кодексі України, обслуговуючий кооператив не було внесено до переліку неприбуткових установ та організацій, і він оподатковувався на загальних підставах, що ніяк не сприяло його подальшому розвитку.

Таким чином, хоча кооперативний рух і став однією із форм зародження ринкових відносин на селі, в середині першого десятиліття XXI століття виявилось, що він переживає складні для свого розвитку часи, оскільки попри галасливі заяви владної верхівки про його значущість для економіки країни, кооперативний рух виявився забутий нею. Фактологічний матеріал, результати та висновки статті можуть бути залучені для подальшого дослідження суспільно-політичних і соціально-економічних змін українського села протягом періоду незалежності та використані для написання узагальнюючих праць з аграрної історії України, для підготовки навчальних і навчально-методичних посібників, та для лекційних курсів, спецкурсів і спецсеминарів.

Список використаних джерел

1. Чайнов А. В. Основные идеи и формы организации сельскохозяйственной кооперации / А. В. Чайнов. – М.: Наука, 1991. – 455 с.
2. Михайлик З. Чахне дерево кооперації // Сільські вісті. – 21 грудня 2012. – № 150. – С. 3.
3. Виробничий кооператив // Господарський кодекс України // Голос України. – 2003. – № 49. – 14 березня.
4. Сільськогосподарська обслуговуюча кооперація: словник-довідник / за заг. ред. Р. Я. Корінця, М. П. Гриценка, М. Й. Маліка. – Львів: НВФ “Українські технології”, 2010. – 160 с.
5. Ткаченко О. М. Феномен України: реформи 1991–2004 рр. / О. М. Ткаченко. – К.: ЗАТ “Віпол”, 2004. – 602 с.
6. Мадзій І. Чи стануть кооперативи рятівною соломинкою

для селян? // Вільне життя плюс. – 21 серпня 2009. – № 67 (15075).

7. Томич І. Розвиток сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів – магістральний шлях для АПК України [Електронний ресурс] // Українська аграрна конфедерація. – Режим доступу: <http://agroconf.org/content/ivan-tomich-rozvitok-silskogospodarskih-obslugovuyuchih-kooperativiv-magistralniy-shlyah>

8. Лазня В., Лазня І., Бойко В. Про необхідність розвитку агропромислових формувань ринкового типу // Економіка України. – 1996. – № 2. – С. 64–70.

9. Про сільськогосподарську кооперацію. Закон України від 17.07.1997 № 469/97 // Відомості Верховної Ради України. – 1997. – № 39. – С. 261

10. Про розвиток сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів. Наказ Міністерства аграрної політики від 31.08.2000 р. № 168 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://pravo-law.kiev.ua/192258.html>

11. Про затвердження Рекомендацій щодо створення сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів з використанням майнових паїв або часток в майні, що знаходиться у спільній частковій власності колишніх членів реорганізованих колективних сільськогосподарських підприємств: наказ Міністерства аграрної політики від 18.03.2003 р. № 67 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.nau.ua/doc/?uid=1021.1414.0>

12. Вернигора М. Чому в Україні не розвиваються сільськогосподарські кооперативи? [Електронний ресурс] // Українська ініціатива. – Режим доступу: <http://galinfo.com.ua/news/108592.html>

13. Беренштейн Б. Л., Третяк О. М. Розвиток сільськогосподарської кооперації в Україні / Б. Л. Беренштейн, О. М. Третяк // Економіка АПК. – 2009. – № 7. – С. 38–43.

14. Про затвердження Державної цільової економічної програми підтримки розвитку сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів на період до 2015 року. Постанова Кабінету Міністрів України від 3.06.2009 р. № 557 // Урядовий кур'єр. – 2009. – № 103. – 12 червня.

15. Про скорочення кількості та укрупнення державних цільових програм: постанова Кабінету Міністрів України від 22 червня 2011 р. № 704 // Урядовий кур'єр. – 2011. – № 121. – 7 липня.

16. Організаційно-економічні інструменти державної аграрної політики в Україні: аналіт. доп. / В. М. Русан, О. В. Собкевич, А. Д. Юрченко. – К.: НІСД, 2012. – 88 с.

17. Міністерство аграрної політики та продовольства України – офіційний сайт [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.minagro.kiev.ua/node/1666>

References

1. Chajanov A. V. Osnovnye idei i formy organizacii sel'skhozajstvennoj kooperacii / A. V. Chajanov. – М.: Nauka, 1991. – 455 s.

2. Myhajlyk Z. Chahne derevo kooperacii' // Sil's'ki visti. – 21 грудня 2012. – № 150. – С. 3.

3. Vyrobnychij kooperatyv // Gospodars'kyj kodeks Ukrainy // Golos Ukrainy. – 2003. – № 49. – 14 березня.

4. Sil's'kogospodars'ka obslugovujucha kooperacija: slovnyk-dovidnyk / za zag. red. R. Ja. Korincja, M. P. Grycenka, M. J. Malika. – L'viv: NVF "Ukrain's'ki tehnologii", 2010. – 160 s.

5. Tkachenko O. M. Fenomen Ukrainy: reformy 1991–2004 rr. / O. M. Tkachenko. – К.: ZAT "Vipol", 2004. – 602 s.

6. Madzij I. Chy stanut' kooperatyvy rjativnoju solomyнкуju dlja seljan? // Vil'ne zhyttja pljus. – 21 серпня 2009. – № 67 (15075).

7. Tomych I. Rozvytok sil's'kogospodars'kyh obslugovujuchyh kooperativiv – magistral'nyj shljah dlja APK Ukrainy [Elektronnyj resurs] // Ukrain's'ka agrarna konfederacija. – Rezhym dostupu: <http://agroconf.org/content/ivan-tomich-rozvitok-silskogospodarskih-obslugovuyuchih-kooperativiv-magistralniy-shlyah>

8. Laznja V., Laznja I., Bojko V. Pro neobhidnist' rozvytku agropromyslovyh formuvan' rynkovogo typu // Ekonomika Ukrainy. – 1996. – № 2. – С. 64–70.

9. Pro sil's'kogospodars'ku kooperaciju. Zakon Ukrainy vid 17.07.1997 № 469/97 // Vidomosti Verhovnoi' Rady Ukrainy. – 1997. – № 39. – С. 261

10. Pro rozvytok sil's'kogospodars'kyh obslugovujuchyh kooperativiv. Nakaz Ministerstva agrarnoi' polityky vid 31.08.2000 r. № 168 [Elektronnyj resurs]. – Rezhym dostupu: [http://pravo-](http://pravo-law.kiev.ua/192258.html)

law.kiev.ua/192258.html

11. Pro zatverdzhennja Rekomendacij shhodo stvorennja sil's'kogospodars'kyh obslugovujuchyh kooperativiv z vykorystannjam majnovyh pai'v abo chastok v majni, shho znahodyt'sja u spil'nij chastkovij vlasnosti kolyshnih chleniv reorganizovanyh kolektyvnyh sil's'kogospodars'kyh pidpryjemstv: nakaz Ministerstva agrarnoi' polityky vid 18.03.2003 r. № 67 [Elektronnyj resurs]. – Rezhym dostupu: <http://zakon.nau.ua/doc/?uid=1021.1414.0>

12. Vernygora M. Chomu v Ukraini ne rozvyvajut'sja sil's'kogospodars'ki kooperatyvy? [Elektronnyj resurs] // Ukrain's'ka inicyatyva. – Rezhym dostupu: <http://galinfo.com.ua/news/108592.html>

13. Berenshtejn B. L., Tretjak O. M. Rozvytok sil's'kogospodars'koi' kooperacii' v Ukraini / B. L. Berenshtejn, O. M. Tretjak // Ekonomika APK. – 2009. – № 7. – С. 38–43.

14. Pro zatverdzhennja Derzhavnoi' cil'ovoi' ekonomichnoi' programy pidtrymky rozvytku sil's'kogospodars'kyh obslugovujuchyh kooperativiv na period do 2015 roku. Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 3.06.2009 r. № 557 // Urjadovyj kur'jer. – 2009. – № 103. – 12 chervnja.

15. Pro skorochennja kil'kosti ta ukрупnennja derzhavnyh cil'ovyh program: postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 22 chervnja 2011 r. № 704 // Urjadovyj kur'jer. – 2011. – № 121. – 7 lypnja.

16. Organizacijno-ekonomichni instrumenty derzhavnoi' agrarnoi' polityky v Ukraini: analit. dop. / V. M. Rusan, O. V. Sobkevych, A. D. Jurchenko. – К.: NISD, 2012. – 88 s.

17. Ministerstvo agrarnoi' polityky ta prodovol'stva Ukrainy – oficijnyj sajt [Elektronnyj resurs]. – Rezhym dostupu: <http://www.minagro.kiev.ua/node/1666>

Fedorenko Y. A., candidate of historical sciences, associate professor, reader in Philosophy and Social Sciences in Cherkasy Institute of Fire Safety named after Chornobyl Heroes by NUCP of Ukraine (Ukraine, Cherkasy), yanava@ukr.net

Cooperative movement renaissance in Ukraine in the end of XX – beginning of XXI century

Development of the cooperative movement in the end of XX – beginning of XXI century is analyzed in the article. The author emphasizes that cooperatives became one of forms of birth of market relations in the village, ways of mutual assistance and social protection of the Ukrainian villagers. Stages of cooperative movement development in the independent Ukraine are researched in the article and the author finds out the obstacles that hindered full functioning of the given form of enterprise.

Keywords: cooperatives, Ukrainian village, enterprise, land reform.

Федоренко Я. А., кандидат исторических наук, доцент, доцент кафедры философии и общественных наук, Черкасский институт пожарной безопасности им. Героев Чернобыля НУГО Украины (Украина, Черкассы), yanava@ukr.net

Возрождение кооперативного движения в Украине в конце XX – начале XXI столетия

Анализируется развитие кооперативного движения в конце XX – начале XXI века. В частности, автор обращает внимание на то, что кооперативы стали одной из форм зарождения рыночных отношений на селе, которая руководствовалась принципами взаимопомощи и социальной защиты украинских крестьян. Исследуются этапы развития кооперативного движения в независимой Украине, а также анализируются те препятствия, которые стали помехой для полноценного функционирования данного типа предпринимательской деятельности.

Ключевые слова: кооперативы, украинское село, предпринимательство, аграрная реформа.

* * *

УДК 94(477)“1992/2015”

Опанасенко О. І.

кандидат історичних наук, доцент кафедри іноземних мов факультету психології та соціології, Київський національний університет ім. Тараса Шевченка (Україна, Київ), hochlehrerin25@gmail.com

РЕСТИТУЦІЙ В КОНТЕКСТІ ЄВРОПЕЙСЬКИХ ДОМОВЛЕНОСТЕЙ

Тема реституцій багаторазово піднімалась та досліджувалась науковцями-істориками у незалежній Україні. Адаже питання повернення втрачених цінностей є нарізним та таким, що вимагало та вимагатиме ще